

ОТ ВИКТОР ПАСКОВ ДО ЕМИЛИЯ ДВОРЯНОВА

Българската литература в превод на френски (1989-2010)

Настоящото проучване се базира на резултати от анкети и интервюта с преводачи, издатели, и българисти, на изследвания на специалисти, на студенти и докторанти, които работят по въпроси, свързани с българската литература, теория на превода, разпространяване и рецепция на българската литература във Франция.

Въпросникът беше изпратен на няколко издателства, които са публикували българска литература: „Fédérop” (Федероп), „Arléa” (Арлеа), „Syrtes” (Сирт) и „L’esprit des péninsules” (Духът на полуостровите). Отговориха три от тях. Що се отнася до преводачите, които с едно изключение, са българи или от български произход, от запитаните шест, на въпросите отговориха само трима, а една от анкетите беше направена под формата на интервю.

Издателските къщи се отзоваха в кратки срокове и бяха, доколкото им позволява опита с публикуване на българска литература, изчерпателни в отговорите. За наше голямо съжаление издателство „Духът на полуостровите”, което е едно от издателствата с най-много публикувани книги от български, не пожела да вземе участие.

Обърнахме се и към лекторката по български език в Страсбургския университет Лидия Михова, която отговори на въпросника за българисти, на него отчасти, отговори и Мари Врина, която освен преводач, е и преподавател по български език и литература в Института по източни езици и култури в Париж. Интересен е фактът, че някои от преводачите, към които се обърнахме, не пожелаха да участват в анкетата. Може би липсата на време или интерес към подобен вид проучване са били решаващи в техния избор.

Библиографията беше изготвена с помощта на базата данни на UNESCO Index Translationum, базата данни SUDOC, каталозите на Националната френска библиотека „Франсоа Митеран” (BNF) и Библиотека за информация „Жорж Помпиду” (BPI), каталозите и на няколко френски издателства. Въпреки това не можем да говорим за пълна изчерпателност на базите данни по отношение на преведената и публикуваната чуждестранна литература на френски език.

Разглеждайки изготвената библиография на публикуваните български автори във Франция в периода между 1989 и 2010, е трудно да се говори за някаква специална политика на превода или реална закономерност. Ако сравним броя на появилите се на френския книжен пазар български книги, установяваме, че през 1994 година са публикувани седем заглавия, докато през следващата 1995 година, излиза само едно заглавие. Подобно съотношение има и през 2005 година, в която излиза една българска книга, а през 2006 са издадени единадесет заглавия. Увеличаване интереса на френските читатели към българската литература или щастливо стечение на обстоятелствата? Склонни сме да приемем като по-обосновано второто предположение. Защото за реален интерес от страна на френските читатели към България можем да говорим в годините след падането на Берлинската стена, като при това този интерес е изобщо към

литературите и историята на страните от Източна и Централна Европа и най-вече към книгите, които свидетелстват за живота по времето на тоталитарните режими. В дипломната си работа, която е посветена на българската литература на френския книжен пазар, Красимир Кавалджиев дава пример с книгите на Стефан Ботчев „Белене” и „Спомени за българския гулаг”. Те нямат същия тиражен успех, както други, по-рано публикувани книги от източноевропейски автори на тази тема, тъй като излизат няколко години по-късно, във време, в което културните, а и политически интереси, са насочени към други географски ширини.

Неуместно ще бъде да говорим и за континуитет в политиката на превода. От направените анкети с преводачи установяваме, че от българска страна, няма специална политика, която да насърчава преводачите. Съществуващият Фонд „Култура” подпомага символично френските издатели, които се наемат с публикуването на дадена книга, но издирването на издателство, което е по-мъчителната част от този процес, е работа на самите преводачи и много често е фактор за тяхното обезкуражаване. От френска страна съществува също помощ за издателите, която се дава след изготвянето на досие. От интервюто с Мари Врина научаваме, че Фонд „Култура” за щастие оставя инициативата за избор на заглавия и автори на самите издатели, а не налага собствени избори, както има случаи в други страни. Това дава пълна свобода на преводача и издателя за избор на автор и литературно произведение.

След като няма специални изисквания от страна на институциите и на читателите, по какъв критерий преводачът избира автора и книгата? Обикновено става дума най-вече за емоционални подбуди. Мари Врина говори за интереса си към текстове, които носят музиката и изразяват ритъма на българския език, за нея стилът доминира над съдържанието. Красимир Кавалджиев изтъква като мотив „литературния патриотизъм”. Изборът на Атанас Попов, млад преводач, който се интересува предимно от български драматурзи, е воден от факта, че даден автор е недооценен в България или е пренебрегнат по конюнктурни причини. За Ерик Нуло, преводач на книгата „Сърце в картонена кутия” на Светослав Минков и Константин Константинов и нейното издаване в създаденото от него издателство „Духът на полуостровите” е свързано с престоя му като преподавател по френски език в кърджалийската езикова гимназия.

Не можем да говорим за финансови интереси при превеждането на българска литература. Въпреки че става въпрос за рядък език и преводът е по-скъпо заплатен в сравнение с езици като английски, немски или испански, липсата на читателски и издателски интерес не насърчават преводачите.

Друг е въпросът, че сред практикуващите преводачи от български на френски има само един французин - Мари Врина. Останалите в повечето случаи са българи, живеещи във Франция. Това до известна степен усложнява процеса на превеждане, тъй като понякога става въпрос за съвместен превод от двама или повече преводачи – българи и французи, или коригиране на превода от редактор, който невинаги знае български език. Интересно е заключението на Красимира Чилингинова-Ивлева, която, анализирайки преводите на френски на „Неосветените дворове” и „Les récits de Tcharkaski” от Йордан Радичков, наблюдава известни отклонения от оригинала в колективния превод на „Неосветените дворове”, за разлика от „Les récits de Tcharkaski”, чийто превод е направен само от един преводач.

По този повод изниква въпросът за „сполучливи” и „несполучливи” преводи. Два фактора излизат на преден план. Без да пренебрегваме възможностите на колективния превод, сблъсъкът на виждания, усещания, а и познания по езика, води до размиване между оригинала и превода. Вторият фактор е „нормализирането” на литературния превод. Мари Врина говори за една „предполагаема литературност”, за „литературно клише” по отношение на езика на преводите във Франция преди 1980 година.

Това е и една от причините, например, преведените от Роже Бернар български романи и разкази да звучат стилово по един и същи начин.

В търсене на издатели и при представяне на своя проект, преводачът изпълнява ролята на медиатор. Той избира издателства според техния профил и интерес към даден тип литература. Но това не е гаранция, че даденото издателство ще се съгласи да издаде една книга, дори добре да познава преводача. Красимир Кавалджиев подчертава, че предпочита да работи по поръчка, когато е възможно, защото това е гаранция, че книгата ще бъде публикувана, а преводачът възнаграден за своя труд. Но всичко е въпрос на място, време, политика на издателството, а може би и на шанс. Мари Врина изтъква като проблем и факта, че френските издателства допреди няколко години не са получавали никакви материали за съвременната българска литература и публикуваните в страната ни книги. В сайта, направен по нейна инициатива и с помощта на Златко Енев и Лиляна Дворянова, намираме информация за класически и съвременни автори, преводи на техни произведения, както и имената на известен брой преводачи. До 2008-ма година около 150 френски издателства получаваха редовно малки известия от този сайт, но за съжаление по причини, независещи от създателите му, сайтът не е подновяван скоро. В същото време, информацията в този сайт не изчерпва богатия книжен пазар в България и не може изцяло да измести една целенасочена, осведомителна и рекламна кампания.

Преводачите са единомисленици, че е трудно да се издържат само и единствено от преводи, които и за най-активната преводачка Мари Врина много рядко надвишават два публикувани превода годишно. В този смисъл какво е бъдещето на преводачите от български на френски? Малкият брой френски или чуждестранни студенти, които се интересуват от български, изучават езика, литературата и културата на България факултативно. Увеличава се броят на българските студенти, които желаят да се специализират в технически преводи. Във Франция има пет ректората, които предлагат изучаването на български език: Екс ан Прованс, Страсбург, Клермон Феран, Лион и Сорбоната в Париж. Институтът за източни езици, литератури и култури (INALCO) е единственото място, в което се предлага специалността Българска филология.

Изучава се българска история и цивилизация, класическа и съвременна литература, но не се наблюдава голям интерес към литературните преводи. Това, което би могло да се направи, за да се привлече вниманието към превода, е да се организират преводачески школи в България, където професионалисти или бъдещи професионалисти да могат да се запознаят отблизо с културата и начина на живот в страната, да се обучават и работят в една среда, която ги предразполага и насърчава тяхната практика.

Кои издателски къщи се интересуват от българска литература и каква е тяхната мотивация да публикуват български автор? Както видяхме по-горе, значителна роля за представянето на една книга и нейния автор, играе преводачът. От друга страна, е политиката на самото издателство за издаване на книги от малко познати, екзотични страни и езици. Въпреки, че България е част от Европейския континент и вече две години е член на Европейския съюз, тя все още е непозната и се асоциира с „другата“ Европа. Тази позиция може да бъде едновременно благоприятна или неблагоприятна за публикуването на българска литература. В стремежа си да разширят и обогатят колекциите си с непозната литература, написана на малко разпространен език, някои от издателствата се спират на български автори. Такъв е случаят с „Gallimard“ (Галимар), „Acte sud“ (Акт сюд), „Seuil“ (Сьуй). Други, по-малки издателства са ориентирани изцяло към публикуването на редки езици, като например „Syrtes“ (Сирт), „Fédérop“ (Федероп), „L'esprit des péninsules“ (Духът на полуостровите). От направената библиографска справка установяваме, че до момента издателска къща „Сирт“ е публикувала два романа от Теодора Димова – „Майки“, (2006) и „Адриана“, (2008), издателство (Федероп) само една – „Passion или смъртта на Алиса“ (2006), а Арлеа – „Азбука на жените“, (2003).

От наличните данни, виждаме, че издателствата с най-много публикувани книги от български автори са „Акт сюд” и „Духът на полуостровите”. Интересът при първото е разнообразието, и най-вече, както се изтъква в една брошура на издателството, любовта към четенето. За „Духът на полуостровите” първоначалната мотивация е по-скоро емоционална.

Важна роля играе и художественото оформление на книгите и колекциите. „Акт сюд” залагат на специфична стратегия и публикуват книгите върху жълта хартия. Тази особеност привлича мигновено вниманието на читателя в книжарниците, а също и улеснява четенето, тъй като жълтият цвят намалява контраста, които по начало съществува между белия лист и черното мастило.

Мари Врина дава много интересен пример с книгата „18% сиво” на Захари Карабашлиев, която е трябвало да излезе през пролетта на 2009 година. Причината за нейното непубликуване е в издадената преди нея друга източноевропейска книга, която не успява да заинтригува френските читатели, вследствие на което издателството решава да не поема риск с български автор. С други думи, самото публикуване е в пряка зависимост от успеха или неуспеха не само на автор от дадена страна, но на автори от близък културен ареал. И тъй като в повечето случаи издаването на български автори не гарантира една успешна издателска кампания, дори и отзивите да са благоприятни, не може да кажем в заключение, че един български автор отваря вратата за своите сънародници. В някой случай издателските къщи предпочитат да работят с един автор, какъвто е случаят с „Librairie bleue” (Либрери блу) и Кирил Кадийски или „Syrtès” (Сирт) и Теодора Димова.

Интересен е въпросът за успеха или неуспеха на дадена книга. Кои български автори се издават във Франция? Може ли да говорим за една и съща рецепция на книгите от страна на българските и френските читатели? Важна роля за успеха или неуспеха на дадена книга играе нейната промоция, но за това ще стане дума малко по-късно. За успехи можем да говорим тогава, когато бройките на дадена книга се изчерпват или когато тя претърпява повторни издания. От друга страна, да се говори за „успех” или „неуспех” на даден автор според броя на продадените книги е твърде относителна мярка и това не означава, че става въпрос за недобре написана книга или неталантлив автор. Примерите са много. Романът на Виктор Пасков „Балада за Георг Хенинг” има четири издания. „Случаят Джем” (Stock), с преводно заглавие „Пренс еран” на Вера Мутафчиева, който е публикуван през 1988 година, е продаден в 7000 екземпляра. Цифра, която може би и до днес остава ненадмината. Един безспорен успех, който Красимир Кавалджиев обяснява първо с популярността на султан Джем, с това, че част от действието се развива във Франция и с интереса на френския читател към историческите романи. С последното може да обясним и двата тиража на книгата на Антон Дончев „Време разделно” (1995, 2002, Actes sud), въпреки че за нейната промоция се погрижи и Българското посолство в Париж, което организира коктейл във връзка с представянето на романа.

Йордан Радичков е авторът с най-много публикувани заглавия на френския книжен пазар. „Неосветените дворове” определено привлича българската критика и читатели, но за сметка на това нейното публикуване през 1980 година във Франция, може да се счита за пазарен провал, тъй като издателството успява да продаде само една четвърт от тиража. Следващите публикувани книги на Радичков също не успяват да заинтригуват френския читател, за разлика от северните страни. В едно интервю направено от Ерик Нуло, на въпроса как обяснява голямата си популярност в Скандинавските страни, авторът отговаря, че може би съществува един дух на полуостровите. Затова и Ерик Нуло кръщава издателската си къща „Духът на полуостровите”. Тоест популярността на един автор в неговата собствена страна или в други страни не гарантира успех навсякъде.

Интересен е случаят с книгите на Анжел Вангенщайн, който е познат в България най-вече като сценарист . До момента, той има пет преведени и публикувани романа във Франция. Според някои мнения, това се дължи на начина, по който авторът е представен пред френската публика - с акцент върху еврейския му произход. Този гледна точка може да оспорвана, но е факт , че възприятията, чувствителността и литературните интереси на читателите се различават според страната и са видимо повлияни от ролята, която играят медиите и пресата в промоцията на книгата.

Не бива да подценяваме и ролята на книжарите. „Животът” на една книга е около три месеца – времето, за което тя е изложена на витрината или на друго видно място, за да може да привлече вниманието на клиента. След този период тя е обречена на забрава, тъй като е подредена на книжарските рафтове, наред със стотици други книги и автори. Случаят с „Майки” и „Адриана” е любопитен, тъй като според сведения на издателството, книжарите решават да задържат за по-дълго време книгите на видно място, което говори за един реален интерес и положителна оценка на авторката и нейното творчество.

Що се отнася до работата с различните институции, вече споменахме по-горе, че финансовата подкрепа, която между другото не покрива изцяло разходите по превеждането, публикуването и промоцията на книгата, е предназначена за издателствата. От българска страна тя се отпуска от Националния фонд Култура, а от френска страна от Центъра за книгата (CNL). Атанас Попов оценява сътрудничеството си с френската издателска къща „Антоан Витез”, като изключително професионално, а Красимир Кавалджиев характеризира подкрепата за един негов превод, оказана му от страна на Българското министерство на културата, като символична.

Както вече установихме, много важна роля за „успеха” или „неуспеха” на една книга и нейния автор играе начина по-които те са представени на публиката и средствата и енергията, които се отделят за тяхната промоция. Издателствата споделят, че нямат финансовата възможност за привличане вниманието на медиите върху публикуваните български книги. В повечето случаи те разчитат на панаири на книгата, на организирани срещи с автори, които са свързани с представянето на съвременната източноевропейска литература. Такива срещи бяха организирани в Кан (Нормандия) през май 2006 година по инициатива на асоциацията Balkan-transit и фестивала „България, Европейска земя”. По този повод Мари Врина успява да убеди издателите на Емилия Дворянова, на Алек Попов и на Теодора Димова да издадат техните книги преди самото представяне на писателите. Същия месец е организирана и друга среща, в по-тесен кръг, в парижкия PEN клуб, в която участват Емилия Дворянова, Теодора Димова, Алек Попов и Георги Господинов. През октомври 2007 година, Теодора Димова и Емилия Дворянова са поканени в Бордо във връзка с организирани литературни срещи „Passages de l’Est”. В Париж, месец по-късно се събират на среща и разговор около темата „Ecrire la rupture” трима български и трима германски писатели (Теодора Димова, Алек Попов, Георги Господинов и Юлия Скоч, Анжела Краус, Варбара Хонингам). През октомври 2008, година лекторката по български език в Страсбургския университет Лидия Михова организира среща разговор с Георги Господинов и Мари Врина. Този вид срещи „на живо” с автора и преводача, подчертава Лидия Михова, са изключително важни за популяризирането на българското слово, за провокиране на интерес към българската литература и култура.

Най-голямата досега кампания за българска литература във Франция, е организирана през 2001 година във връзка с издаването на „Хубавите чужденки”. Това е поредица, която избира един малко познат език и литература и публикува разкази или извадки от романи на подбрани съвременни автори. Организира се турне в по-големите френски градове, по време на което част от публикуваните автори могат да се срещнат и разговарят с читатели. Тук ще споменем един недотам ласкаещ факт, говорещ за

известен начин на мислене и поведение от страна на българската литературна, културна и медийна общност, който може да се изтълкува и като пречка за разпространяването и промоцията на българската литература в чужбина. Българското издание на „Хубавите чужденки“ и турнето на част от авторите беше представено съвсем бегло в българските медии и печат. Темите около това кои от съвременните български писатели имат по-големи заслуги и защо не те, а други са избрани, за да гостуват в чужбина, породиха повече интерес и полемики, отколкото самото събитие.

Гостуванията на български автори във френските радио и телевизии са изключително редки. Според Мари Врина, проблемът е и от езиково естество – когато се кани един писател неговорящ френски език, е необходимо той да бъде придружен от преводач, а така се увеличава отделеното му медийно време и разходите, които включват и работата на преводача.

Друго място за разпространяване на българската литература са симпозиумите и конференциите по проблеми, свързани с литературата на страните от Източна Европа и с теория на превода. Мари Врина от позицията си на преводачка, изследователка и преподавателка на български език и литература подчертава, че е много по-интересно да се организират или да се участва в конференции и симпозиуми, в които темите на обсъждане и географските ареали са много по-широки и интересуват един по-голям кръг от публика, отколкото да се насочва вниманието единствено върху България. В първия случай публиката е много по-разностранна, отколкото във втория, когато тя се състои предимно от едни и същи посетители, обикновено българи, живеещи във Франция, и няколкото французи, интересувани се от българска култура. Мари Врина подчертава желанието си да представи на френската публика съвременната българска литература, която да привлече със своето богатство и разнообразие, а не единствено с екзотиката на миналото и традицията.

Идеята за популяризиране на богатството и разнообразието на българската култура е заложена в програмата на Българския културен център в Париж, открит през 2005 година. Сред многото културни мероприятия се организират и литературни четения и срещи, но те не достигат до една по-широка публика и в този смисъл не осигуряват промоцията и разпространяването на българската литература. Необходимо е една различна рекламна концепция, която да се базира на проблематики, интригуващи не само представителите на нашата страна в чужбина, но и онези, които не познават България и не са свързани с нея по някакъв ефективен начин.

Трудно е да се проследи рецепцията на преведените български книги във Франция. Известен брой отзиви в пресата са свързани с публикуването на книгата или със срещи с авторите, като например две статии посветени на Емилия Дворянова в регионалния ежедневник „Sud-Ouest” (Юг-Изток). Първата говори за бъдещето представяне на авторката, което ще се състои в книжарницата „Colline aux livres” (Хълма на книгите) в Бержерак и е включена в четвъртото издание на фестивала „Lettres du monde” (Световна литература). Втората статия, публикувана в същия вестник няколко дни по-късно, коментира състоялата се среща и разговора с авторката и нейната преводачка. Не може да се говори за вестници или списания, които проявяват специален интерес към публикуваната българска литература. Може да цитираме списание „Artslivres”, което се интересува от актуални културни, политически и научни събития. Между 2005 и 2006 година, то публикува отзиви за книгите на Блага Димитрова „Забранено море и други стихотворения”, на Анжел Вагенщайн „Сбогом Шанхай”, на Николай Кънчев „Като семе от Сенева” и на Георги Господинов, „Азбука на жените”. В друго месечно списание посветено на съвременната литература „Le Matricule des anges” намираме отзиви от 1995 година за книгата „Време разделно” на Антон Дончев и от 1999 за „Старопланински легенди” на Йордан Йовков. Попаднахме и на няколко отзива в швейцарската и белгийската преса. Както в случая с френската, те са по-скоро положителни и

насърчават интереса на читателя. В „Femina Suisse”, тонът на „Адриана” на Теодора Димова е определен като страстен и хипнотичен, с невероятно чувство и точност на думите, а предадената атмосфера е определена като почти кинематографична. Брюкселският вестник „Le soir en ligne” напомня, че Георги Господинов е представен като ужасното дете на новата българска литература и характеризира „Естествен роман” като едно хубаво начало. *Le Nouvel Observateur* определя романа като „забавен и оригинален”. Пишейки за същата книга, женевският вестник „Le courrier” я нарича „нещо като машина за истории”.

В сферата на научните изследвания, посветени на превода и рецепцията на българската литература, най-често срещаното име е това на Мари Врина, която има над тридесет публикувани статии, предговори към преведени романи, книги, участия в конференции и симпозиуми. Тази област остава все още в кръга на интереса на бивши и настоящи български студенти и докторанти, които са следвали или следват във Франция, като Красимира Чилингинова-Ивлева, Жаклин Вагенщайн, Величка Иванова, Красимир Кавалджиев. Изследваните теми са от най-различно естество: за начина на превеждане, за мястото на българската литература на френския пазар, за традицията и свободата в начина на писане в началото на 20 и 21 век, за развитието на българската литература след 1989 година, за исторически кризи и митове на националната идентичност. Не става ясно за какво говори

От направените наблюдения можем да заключим, че броят на превежданите книги се е увеличил в сравнение с периода отпреди падането на Берлинската стена. В сравнение с останалите западноевропейски страни, Франция се нарежда на едно от първите места по преводи на българска литература. Въпреки това, популярността на българските автори и българската литература са твърде относителни. Как да се привлече вниманието на читателя върху една книга, която няма претенциите за бестселър и чийто автор е напълно непознат, в страна, публикуваща стотици хиляди заглавия годишно? Тук не става за „добър” или „лош”, за „заслужил” или „незаслужил” автор. Публикуването на една книга в голямо издателство не гарантира нейния успех, тъй като много бързо тя потъва в потока от новоиздадени книги, за чиято промоция много често се влагат повече средства. Според наблюденията на Мари Врина много по-интересно е един български автор да бъде издаден от по-малко или средно издателство, което ще положи повече усилия за рекламата на книгата.

Решението може би се крие не единствено в съвместната работа между преводачи, издателства, книжарници и институции, но и в една обмислена стратегия от страна на българските издатели, културни институции и университети. С предоставяне на добри условия за преводачи, настоящи и бъдещи, с покани на чуждестранни издателства и редовни известия за издадените книги в България вниманието на читателите би могло да се привлече към тази все още малко позната страна, език и литература.